

16. ПРЕФИКСАЦИЯ

Префикси има значително по-малко от суфиксите. Думите с определен префикс можем да намерим групирани по азбучен ред в речника, а по-големите и по-добрите речници дават и отделни статии за префиксите, в които обясняват основните им значения.

Префикси и предлози

По-голямата част от префиксите са възникнали от предлози и, въпреки че не можем да поставяме знак за равенство между тях, въз основа на предлозите е възможно да се предугадят някои от значенията на префиксите: например, *podpukovník* (подполковник) е офицер, който е *pod pukovníkom* (под полковника), т.е. с един чин по-нисш от полковника.

16.1. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ С ПРЕФИКСИ

Между съществителните има повече префиксално-суфиксални производни (ПСП: виж 15.5.1 по-горе), отколкото чисто префиксални. Отделни префикси – сред тях първите два и последните два в следния списък – се появяват само в ПСП.

bez-

Префиксът *bez-* показва отсъствие на онова, което означава основното съществително, както напр. в ПСП *bezemljaš* (безимотен селянин) (*bez-* + *zemlja* + *-aš*), *beskućnik* (бездомник), *bezakonje* (беззаконие), *bezvlašće* (безвластие) и т.н.

za-

Префиксът **za-** има значение предимно на значение на *iza* [зад], както например в ПСП *zavetrina* (завет) (място „*za vetrom*“ = „*iza vetra*“, т.е. скрито от вятъра), *zapećak* (кът зад печката), *zalistak* (прицветник), *zagorje* (област *iza gora*, т.е. зад планините), *zauške* (заушка) (възпаление на жлезите *iza ušiju* (зад ушите), паротит) и т.н.

među-

Префиксът **među-** има значение на предлога (*iz*)*među*, в пространствен смисъл, както напр. в *međušprat* (мецанин), *među prostor* (пространство между два предмета), или в темпорален, както напр. в *međuigra* (= *intermeco* (интермецо)).

na-

Префиксът **na-** се появява само в ПСП, със значение на предлога *na*, както напр. в *naručje* (прегръдка, обятие), *namenića* (презрамка), *nakovanj* (наковалня) (от глагола *kovati*), *načelnik* (началник) (онзи, който е *na čelu* (на чело) на учреждение), или без определено значение, както напр. в *narečje* (= *dijalekat* (диалект)), *nasilje* (насилие) и т.н.

nad-

Префиксът **nad-** означава по-високо звание или стойност, както напр. в *nadvojvoda* (ерцхерцог), *nadbiskup* (архиепископ), *načovek* (сврѣхчовек); подобно и в някои ПСП като *nadstrešnica* (козирка над вход) (от *streha*).

ne-

Префиксът **ne-** негира основното съществително, както напр. в *nepušać* (непушач), *neznanje* (незнание), *neuspeh*

(неуспех), *nemoral* (безнравственост), или означава негова противоположност, както в *neprijatelj* (враг), *nesreća* (нещастие); може да има и значение на зло, както напр. в *nečovek* (изрод, изверг), *nedelo* (злодеяние). Появява се в множество ПСП, напр. *nesanica* (безсъние), *neženja* (ерген) (със суфикс *-ja*), *nedonošče* (недоносче) (дете, което „nije doneseno“ (не е донесено), т.е. родено е преждевременно), *nekretnina* (недвижим имот) и т.н.

nuz-

Префиксът *nuz-* означава нещо странично или допълнително, както напр. в *nusprostorija* (помощно/ странично помещение), *nuspojava* (странично действие, нежелан ефект), *nuzzarada* (допълнителен доход) и т.н.

o-

Префиксът *o-* се появява само в ПСП, със значение 'око (šega)' (около нещо), както напр. в *ogrlica* (огърлица, гердан), *okućnica* (земята около къща), или без определено значение, както в *okrilje* (закрила), *ogranak* (клон, разклонение), *opušak* (фас) и т.н.

po-

Префиксът *po-* може да има значение 'posle', както напр. в *pogovor* (послеслов) или в ПСП *ponedeljak* (понеделник) (= dan posle nedelje (денят след неделята)). Адоптивно, допълнително придобито родство означава в *potajka* (мощеха, втора майка), *po(k)ćerka* (осиновена дъщеря), в ПСП *pobratim* (побратим), *posinak* (осиновено дете) и други. С различни значения се появява в многобройни ПСП, каквито са напр. *poglavlje* (= glava, odeljak knjige (глава от книга)), *poprsje* (бюст), *Posavlje* или *Posavina* (= kraj oko reke Save (областта около река Сава)), *poslastica*

(сладкиш), *poredak* (строй, система), *poglavar* (главатар, вожд), *pomorac* (моряк, мореплавател), *povetarac* (ветрец) и т.н.

pod-

Префиксът **pod-** може да означава 'ispod' в пространството, както напр. в *podnaslov* (подзаглавие) или *potkošulja* (потник), преносно, както напр. в *potpredsednik* (вицепрезидент), *podstanar* (наемател), *podsvest* (подсъзнание), *podtekst* (контекст) или да означава съставна част от цяло, както напр. в *podvrsta* (подвид), *podgrupa* (подгрупа), *potpitanje* (подвъпрос). Пространствено значение 'ispod' има и в многобройни ПСП, каквито са *podzemlje* (подземие), *potkrovlje* (= mansarda (мансарда)), *podnožje* (подножие), *potpetica* (токче), *podmornica* (подводница), *podočnjak* (син кръг под окото) и т.н.

pra-

Префиксът **pra-** означава родство от трето коляно в думите *praded(a)* (праядо), *prababa* (прабаба), *praunuk* (правнук), *praunuka* (правнучка). Значение на древност (като немското *ur-*) има в думи като *pračovek* (първобитен човек) (= *preistorijski čovek* (предисторически човек)), *praotac* (прародител, праотец) (= *najstariji predak* (най-старият праотец)), *prastanovnik* (коренен/ исконен жител) и т.н.

pred-

Префиксът **pred-** означава онова, което се намира пред понятието, обозначено със съществителното в основата (*pretstraža* (аванпост)) или го предхожда темпорално (*predjelo* (ордьовър), *predigra* (прелюдия), *pretprodaja* (предварителна продажба) и т.н.). Същите значения има в ПСП, както напр. в *predgrađe* (предградия) (от *grad*),

predsoblje (антре), *predvečerje* (привечер; навечерие) и т.н.

pri-

Префиксът **pri-** със значението на предлога *pri* се появява в ПСП като *primorje* (морско крайбрежие), *prikolica* (ремарке), *prikrajak* (кътче), *priručnik* (наръчник) и т.н.

protiv-

Префиксът **protiv-** означава противоположно действие, както напр. в *protivnapad* (контраатака), *protivotpor* (контрасъпротива), *protivmera* (контрамярка, противомярка) или реципрочност, както напр. в *protivteža* (противотежест), *protivusluga* (насрещна услуга).

raz-

Префиксът **raz-** с основно значение разделяне, се появява предимно в ПСП, каквито са напр. *razvođe* (вододел) (от *voda*: *granica između rečnih slivova* (граница между речни басейни)), *razdoblje* (= *period* (период)), *raskršće* (= *raskrslnica* (кръстовище; кръстопът)) и т.н.

sa-

Префиксът **sa-**, подобно на *s(a)*, има значение на общност в *saputnik* (спътник), *saborac* (съратник), *sadejstvo* (съдействие) и в няколко ПСП като *sazvučje* (съзвучие).

su-

Префиксът **su-** е със същото значение и произход като *sa-*, така че в някои думи са взаимозаменяеми, напр. *suosnivač* = *saosnivač* (съосновател, съучредител); все пак, само *su-* се появява в думи като *sugrađanin* (съгражданин), *suvlasnik* (съсобственик), *suvozač* (човек, който седи до шофьора) и в ПСП като *suglasnik* (съгласна) (превод на латинизма

konsonant), *sunarodnik* (= *zemljak* (сънародник)), *susnežica* (лапавица) (= *sneg izmešan s kišom* (сняг, смесен с дъжд)) и т.н. В множество по-нови заемки го замества латинският суфикс *ko-* (*kopilot* (втори пилот), *koautor* (съавтор), *koprodukcija* (копродукция)), който понякога вече се появява и с някоя сръбска основа, както напр. в *kopredsednik* (съпредседател).

u-

Префиксът *u-* се появява само в няколко ПСП, както напр. *ukicašin* (онзи, който е *u kući* (в къщата), член на домакинството) или *ukosnica* (фуркет).

uz-

Префиксът *uz-* със значение, подобно на предлога *uz*, се появява само в малък брой ПСП като *uzrečica* (поговорка), *uzglavlje* (възглавница), *uzdarje* (взаимен подарък) (= *dar, roklon kojim se uzvrća dobijeni dar* (подарък, с който се отвърща на получен подарък)).

16.2. ПРИЛАГАТЕЛНИ С ПРЕФИКСИ

bez-

В изключително голям брой ПСП се появява префиксът *bez-*, който в зависимост от началната съгласна на основата може да получи форма *bes-*, *beš-* или само *be-* (виж примерите в 3.5.1, 3.5.2, 3.5.3), а в прилагателното *bezazlen* (безобиден) (от *bez-* + *zlo* + *-en*) се разширява със звука *-a-*. Примери: *bezbojan* (безцветен), *bezvazdušan* (безвъздушен), *bezuslovan* (безусловен), *beskrajan* (безкраен), *beščastan* (безчестен), *besposlen* (безработен), *bestežinski* (безтегловен), *bezglav* (безглав) (с нулев суфикс), с чужди

основи *bezalkoholan* (безалкохолен), *bezrezervni* (безрезервен), *beskrupulozan* (безскрупулен) (= koji nema skrupula (който няма скрупули)) и т.н.

van-

Префиксът **van-** има значението на предлога *van* или *izvan* в ПСП *vanredan* (извънреден) (= koji je *izvan reda* (който е извън реда), т.е. *izuzetan* (изключителен)), *vanbračni* (извънбрачен), *vanevropski* (извъневропейски), *vanzemaljski* (извънземен) и т.н.

do-

Префиксът **do-** има темпорално значение в *donedavni* (неотдавнашен), *doskorašnji* (доскорошен), *doživotni* (доживотен) (= koji traje do kraja života (който продължава до края на живота)) и т.н.

za-

Префикса **za-** откриваме в малък брой ПСП, като напр. *zagrobni* (задгробен) (= koji je *za grobom* (който е зад гроба), т.е. *posle smrti* (след смъртта)), *zakulisni* (задкулисен) (= koji je *iza kulisa* (който е зад кулисите)), с основа от местоимение в *zaseban* (отделен, самостоятелен).

među-

Префиксът **među-** се появява в *međuzavisan* (взаимозависим) и в голям брой ПСП, каквито са *međunarodni* (международен) (= internacionalni (интернационален)), *međudržavni* (междудържавен), *međugradski* (междуградски); с основа от местоимение е в *međusoban* (взаимен) (от *među sobom*).

na-

Префиксът **na-** образува един вид умалителни прилагателни със значение на по-слабо изразени качества, напр. *nagluv* (възглух, глухичък) (= delimično gluv (частично глух)) или *nakiseo* (възкисел, киселичък) (= romalo kiseo (мъничко кисел)). Такова умалително значение могат да имат и префиксите *o-*, *po-*, *,pri-*, *pro-*, които ще видим по-долу.

nad-

Префиксът **nad-** се появява в ПСП с пространствено значение, напр. *nadmorski* (надморски) (предимно в израза *nadmorska visina* (надморска височина)), *nadzemni* (надземен) (от *zemlja*), *nagrobni* (надгробен) или с преносно значение *natčovečanski* = *nadljudski* (свръхчовешки), *natprirodan* (свръхестествен), *natprosečan* (над средното ниво) и т.н.

ne-

С префикса **ne-** се образува отрицателна форма на прилагателните (*nezgodan* (неудобен), *nezdrav* (нездравословен), *nepotpun* (непълнен) и т.н.) и страдателните причастия (*neviđen* (невиждан), *nepisan* (неписан), *neopran* (неизмит) и т.н.). В комбинация със суфиксите *-iv* или *-ljiv* се образуват ПСП от типа на *neuništiv* (неунищожим), *nezajažljiv* (ненаситен, алчен), които видяхме в 15.5.2. Такива ПСП се образуват и със суфикса *-(a)n*, напр. *nerazdvojan* (неразделим), *neizbežan* (неизбежен), *nenadmašan* (ненадминат) и т.н.

o-

Префиксът **o-** има ограничаващо значение в *onizak* (възнисък, нисичък) (= prilično nizak (доста нисък)), *ovelik* (възголям, големичък), *omalen* (възмалък) и подобни; това

значение често се подсилва с употреба на сравнителна степен (*oniži, oveći, omanji*).

po-

Подобно значение има и **po-** във форми като *povelik* (големичък) (= *dosta velik* (доста голям)), *potežak* (тежичък), *podalek* (доста далечен), често в сравнителна степен (*poveći, poteži, podalji*). Само в сравнителна степен се употребяват *postariji* (старичък) и *poblži* (доста близък), а някои други прилагателни като *pogolem* (възголям, големичък) и *popriličan* (доста голям) нямат сравнителна степен. Употребен в превъзходна степен, както напр. в *ponajbolji, ponajveći*, префиксът дава относително значение 'може би, все пак, най-добрият (най-големият) от всички'.

В ПСП този префикс може да има темпорално значение, както напр. в *poratni* (= *posleratni* (следвоенен)), *posmrtni* (посмъртен), значение на място, както напр. *pograničan* (граничен), *pomorski* (морски), или се базира на предложни синтагми, напр. *povoljan* (изгоден) (= *koi je po volji* (който е според желанието)), *pomodan* (модерен) (= *koji je po modi* (който е по модата)). С местоименна основа е *poseban* (особен, специален; отделен).

pod-

Префиксът **pod-** образува ПСП със значение на предлога (*is*)*pod*, напр. *podzemni* (подземен), *potkožni* (подводен), *podmorski* (подводен).

pra-

Префиксът **pra-**, който вече видяхме със съществителни, подсилва значението на далечно минало при прилагателни като *prastar* (първобитен), *pradavni* (древен), *praiskonski* (исконен).

pre-

Префиксът **pre-** може да има значение на 'suviše' [твърде (прекалено) много], както напр. в *preran* (прекалено ранен), *prevelik* (прекалено голям), *prekratak* (прекалено къс) и т.н. От това значение се е развило друго, суперлативно, както в *prelep* (= divan (прекрасен)), *presrećan* (изключително щастлив), *premudar* (изключително мъдър), *prečasni* (преподобни (свещеническа титла)) и т.н.

pred-

Префиксът **pred-** се появява в синонимите *pretposlednji* и *predzadnji* (предпоследен), както и в множество ПСП, където има темпорално значение: *predratni* (предвоенен), *predizborni* (предизборен), *pretpraznični* (предпразничен), *predškolski* (предучилищен) и т.н.

preko-

Префиксът **preko-** се появява в ПСП с пространствено значение (*prekomorski* (презморски), *prekooceanski* (презокеански)) или със значение на преминаване на някаква граница, както напр. в *prekobrojan* (излишен, в повече) или *prekovremen* (извънреден).

pri-

Префиксът **pri-** е с умалително значение в прилагателни като *priglup* (глуповат) (= pomalo glup (глупавичък)), *priprost* (простоват) (= prostodušan, neuk (простодушен, неук)). В ПСП има значението на предлога *pri*, напр. *prigradski* (крайградски) (= koji je blizu grada (който е близо до града)), *prizeman* (приземен) (= koji je malo iznad zemlje (който е малко над земята)), *priobalski* (крайбрежен) и подобни. С местоименна основа е *priseban* (хладнокръвен,

спокоен) (= koji je *pri sebi*, koji ne gubi mirnoću (който запазва самообладание, не изгубва спокойствие)).

pro-

Префиксът *pro-* се появява с умалително значение в *prosed* (с прошарена коса) (= *delimično sed* (с частично побеляла коса)), *pročelav* (пооплешивял), *prohladan* (прохладен) и т.н.

protiv-

Префиксът *protiv-* има същото значение като предлога в ПСП *protivustavan* (противоконституционен), *protivzakonit* (противозаконен), *protivavionski* (противосамолетен) и т.н.

16.3. ГЛАГОЛИ С ПРЕФИКСИ

Глаголите са част на речта, при която префиксите имат най-широко и разнообразно приложение. Добавен към несвършен глагол, префиксът най-често променя вида му в свършен, напр. от несвършените глаголи *pisati* (пиша), *želeti* (желая), *vući* (влека, влача, тегля, дърпам) получаваме свършените *napisati* (напиша), *zaželeti* (пожелая), *povući* (дръпна; изтегля). Това все пак не означава, че всеки глагол с префикс е свършен, понеже някои свършени глаголи могат чрез имперфективизация (виж 9.4.5.1) да станат несвършени, напр. *podržati* (подкрепя) → *podržavati* (подкрепям), *ispiti* (изпия) → *ispijati* (изпивам), *prelomiti* (пречупя) → *prelamati* (пречупвам) и подобни.

Много непреходни глаголи стават преходни, когато получат префикс, напр. от непреходните *misliti* (мисля), *plakati* (плача), *živeti* (живея) се получават преходните *izmisliti* (измисля), *rasplakati* (разплача), *doživeti* (доживея).

Дори и това не е общо явление, понеже много глаголи остават непреходни и след добавяне на префикс (напр. *doleteti* (долетя) е непреходно както и *leteti* (летя)).

Префикси и предлози

16.3.1. Глаголните префикси са около двацет (без да се смятат онези от чужд произход). Повечето от тях произлизат от предлози, от тях получават своето основно, пространствено значение, а същият предлог често се използва и в рекцията на съответния глагол, пред съществително или местоимение, напр. *ubaciti u kutiju* (да поставя в кутия), *izneti iz kuće* (да изнеса от къщи), *navući na sebe* (да облека на себе си) и подобни. Освен основните значения обаче, всеки префикс има и редица други значения, някои от които трудно могат да се свържат с основното. В прегледа, който следва, ще посочим само най-честите значения.

do-

16.3.2. Префикс *do-*, преходно значение: *doterati* (докарам) (*do čega*), *doneti* (донеса), *dovući* (довлека) и т.н. Значение на **допир** или **връзка**: *dodirnuti* (докосна), *dotaći* (докосна), *dohvatiti* (достигам), *dogovarati se* (уговарям се), *dostaviti* (доставя) и т.н. **Комплетивно** значение: извършване на действието докрай (*dovršiti* (завърша), *dozreti* (узрея), *dogoreti* (изгоря до край)) или неговото допълнително продължаване (*dopuniti* (допълня), *dosoliti* (досоля), *dograditi* (пристроя) и т.н.).

za-

16.3.3. Префикс *za-*, пространствено значение 'iza' (зад): *zamaći* (изчезна) (*za nešto* (зад нещо)), *zaći* (заобиколя), *zaviriti* (надзърна в нещо) и т.н. Значение на ограждане или

обхващане: *zagraditi* (заградя), *zakloniti* (защитя, скрия), *zatvoriti* (затворя), *zamotati* (увия) и т.н. Значение на свързване или прикрепване (*za nešto* (за нещо)): *zalepiti* (залепя), *zavezati* (завържа), *zakačiti* (закача) и т.н. Значение на нежелано или нежелателно действие имат глаголи като *zalutati* (загубя се), *zagaziti* (да затъна), *zagubiti* (изгубя), а възвратните означават, че действието трае по-дълго, отколкото трябва *zasèdeti se* (заседа се), *zaraditi se* (увлека се в работа), *zaigrati se* (заиграя се) и т.н. Значение на начало на действие (ингресивно значение): *zàpevati* (запея), *zazvoniti* (започна да звъня), *zasvetleti* (започна да светя), *zaplivati* (заплувам) и т.н. Изключително за перфективизация (превърщане на несвършения глагол в несвършен) *za-* служи в много глаголи, каквито са напр. *zapitati* (запитам), *zakasniti* (закъснея), *zabeležiti* (забележа), *začuditi se* (учудя се) и т.н.

iz-

16.3.4. Префикс *iz-*⁶⁸: пространствено значение, аналогично на предлога *iz* имаме в *izvući* (издърпам, извадя) (*iz čega* (от какво)), *izneti* (изнеса), *izbaciti* (изхвърля), *izići/ izaći* (изляза), *ispasti* (изпадна; появя се внезапно), *iskočiti* (изскоча) и т.н. **Сативно** значение (от лат. *satis*, достатъчно) наричаме онова, което показва, че действието е извършено доколкото е възможно, както напр. в *ispuniti* (изпълня), *ispričati* (разкажа), *izbrojati* (изброя), *izređati*

68 *Iz-* вследствие на асимилация по звучност се появява и във форма (напр. *isteći* (изтека)), вследствие на асимилация по място на учленение като *iš-* (*iščupati* (изскубна)), а пред глаголи, които започват със *s*, *š* или *ž*, се редуцира до *i-* (напр. *isušiti* (изсуша), *išibati* (набия, нашибам), *iživeti* (изживея)). Пред основи, които започват с две съгласни, често получава допълнително *-a-*, както напр. в *izabrati* (избера), *izazvati* (предизвикам), *izatkati* (изтъка).

(изредя), или колкото е желано, както при възвратните глаголи *ispavati se* (наспя се), *izvikati se* (навикам се), *isplakati se* (изплача се) и подобни. Дистрибутивното значение подразбира голям брой подлози, както напр. в *izumreti* (измра, изчезна), *izginuti* (изгина), или допълнения, както напр. в *izroditi* (народя) (*mnogo dece* (много деца)), *ispreturati* (изпообърна) (*razni stvari* (разни неща)) и подобни. Чиста перфективация имаме в глаголите *izraditi* (изработя), *iskoristiti* (използвам) и много други.

na-

16.3.5. Префикс *na-*, пространствено значение: *naneti* (нанеса) (*na nešto* (на/върху нещо)), *nabaciti* (нахвърлям), *naslagati* (наслагам), *navući* (навлека, нахлузя) и т.н. Със значение на започнато или частично извършено действие: *načeti* (начена), *narušiti* (наруша), *napući* (напукам се) и т.н. Сативно значение (виж предишния параграф) имаме в *nakupiti* (накупя), *nahvatati* (нахващам), *nadobijati* (напечелвам) и подобни, както и във възвратни глаголи от типа *najesti se* (наям се), *naspavati se* (наспя се), *nauživati se* (насладя се), *načekati se* (начакам се) и т.н. Само със значение на перфективация са *naučiti* (науча), *nastradati* (пострадам), *napisati* (напиша), *nasmejati se* (усмихна се) и много други глаголи.

nad-

16.3.6. Префикс *nad-*, пространствено значение: *nadviti se* (надвеса се), *nadneti se* (надвеса се) (*nad čim* (над нещо)), *nadleteti* (прелетя над) (*nešto* (нещо)) и т.н. В преносен смисъл, със значение на превъзходство *nadjačati* (надвия), *nadmašiti* (надмина, надхвърля), *nadvladati* (надделея, победа), *nadglasati* (победа при гласуване), при някои ПСП, както напр. *nadmudriti* (надхитря) (= *pokazati se mudrijim od*

koga (окажа се по-мъдър от някого)) и *nadvisiti* (надвиша) (от *visok*).

o-

16.3.7. Префиксът *o-* има пространственото значение на предлога *oko(lo)* във *okopati* (окопая, прекопая), *okovati* (окова; обкова), *ograditi* (оградя), *oplesti* (оплета) и т.н. Оттук произтича и значението на цялостно обхващане на предмета с някаква течност, както напр. в *obojiti* (оцветя), *okrečiti* (варосам), *oprati* (изпера, измия), *okupati* (окъпя) и т.н. Глаголи с основа от прилагателни могат да означават придаване на особеност на обекта, ако са преходни, напр. *osušiti* (изсуша) (от *suh/suv*), *ohrabriti* (насърча, окуража), *obogatiti* (обогатя) и подобни, или получаване на особеност, ако са непреходни (предимно ПСП), напр. *ogladneti* (огладнея), *ožedneti* (ожаднея), *ogluveti* (оглушея), *ozdraviti* (оздравея), *ostariti* (остарея) и т.н. С основа от съществителни са *oženiti* (оженя), *oploditi* (оплодя), *osramotiti* (опозоря), *obrukati* (изложя, посрамя) и т.н., както и онези, които значат раждане при животните, напр. *okotiti* (окотя), *oteliti se* (отеля се) (= *roditi tele* (родя теле)), *ojagniti se* (оагня се) (= *roditi jagnje* (родя агне)) и т.н. Виж и други примери в т. 15.5.3.1.

ob-

16.3.8. Префиксът *ob-* има същото пространствено значение, каквото има *o-*, напр. *obići* (посетя), *obuzeti* (обзема), *obleteti* (обиколя с летене), *obigrati* (обиграя), *obrezati* (обрежа) и т.н. При някои глаголи получава аломорф *oba-*, напр. *obavezati* (задължа), *obasjati* (озаря, осветя), *obasuti* (*obaspem* (обсипя))). С по-различно значение се явява при ПСП, за които виж 15.5.3.5.

od-

16.3.9. Префиксът *od-*⁶⁹ взема от предлога значението на отдалечаване или разделяне, напр. *odneti* (занеса), *odbaciti* (отхвърля), *odseći* (отсека), *oduzeti* (отнема), *otkinuti* (откъсна) и т.н., и в непреходни *odjuriti* (изтичам, побегна), *odšetati* (отида разхождайки се), *odlutati* (отида в неизвестна посока), *otpasti* (отпадна; окапя) и т.н. Често глаголите с префикс *od-* означават действие противоположно на онези с префикс *za-*, напр. *zavezati* (завържа) – *odvezati* (отвържа), *zaključati* (заклуча) – *otključati* (отключа), *zakačiti* (закача) – *otkačiti* (откача), *zavrnuti* (завинтя) – *odvrnuti* (отвинтя) и т.н. Само свършено действие *od-* означава в някои глаголи като *otpevati* (изпея), *odigrati* (изиграя), *odgajiti* (отгледам) и т.н.

po-

16.3.10. Префикс *po-*: пространствено значение в *politi* (поля) (*po* чему (по нещо)), *posuti* (посипя), *poprskati* (напръскам), подобно в *pogaziti* (стъпча всичко наред), *pokriti* (покривя) и т.н. Дистрибутивно значение (сравни погоре за *iz-*) може да има, когато действието се извършва от множество подлози, напр. *poustajati* (стана, изправя се (един след друг всички)), *polegati* (изполягам), *pomreti* (измра) и т.н., или се извършва върху множество допълнения, напр. *popisati* (описа, преброя), *poubijati* (избия), *pohvatati* (изловя), *pobacati* (изхвърля (всичко наред)), *pokupovati* (изпонакупя) и т.н. При много глаголи

69 *Od-* има аломорфи *ot-* пред беззвучни съгласни (напр. *otpasti* (отпадна; окапя)), и *oda-* пред две съгласни, напр. *odabrati* (избера), *odagnati* (прогоня), *odasuti* (*odaspem* (отсипя)). Пред основи, започващи с *d-* и *t-* се губи съгласната, така че можем да го различаваме само по смисъл от префикса *o-*, напр. *odeliti* (отделя) (→ *od-deliti*), *oterati* (изгоня) (→ *od-terati*).

означава начало на действието (ингресивно значение), напр. *povesti* (поведа), *potrčati* (затичам се), *pokrenuti* (задвижа; започна), *poći* (тръгна), *ponadati se* (надявам се известно време) и т.н. Може да означава, че действието е продължило известно време (континуативно значение), напр. *potrajati* (продължа), *poživeti* (поживея), *popričati* (поприказвам) и т.н. Само свършено действие означава при множество глаголи като *pojesti* (изям), *pozvati* (повикам), *pogledati* (погледна, видя), *poslati* (изпратя), *porasti* (порасна), *pobeći* (побегна), *pokajati se* (покая се) и т.н. За ПСП виж 15.5.3.3.

pod-

16.3.11. Префикс *pod-*: пространствено значение в *podmetnuti* (поставя) (*pod nešto* (под нещо)), *podvući* (подчертая), *potpasti* (падна под нечия власт), подобно и в *potkopati* (подкопая), *potpisati* (подпиша), *podvezati* (подвържа) и т.н. От конкретното значение 'ispod' произлизат и множество преносни, напр. *podneti* (поднеса), *podrazumevati* (подразбирам), *potkupiti* (подкупя), *potceniti* (подценя), *potpomagati* (подпомагам), *podleći* (бивам победен/ покорен) и т.н.

pre-

16.3.12. Префикс *pre-*: пространствено значение в *preneti* (пренеса) (*preko čega* (през нещо)), *prevući* (покроя (с кальф)), *preskočiti* (прескоча), *preplivati* (преплувам), *preći* (премина), *preleteti* (прелетя) и т.н. Действие, което се извършва от край до край на някакъв предмет: *prekriti* (покроя), *prekopati* (прекопая), *pregledati* (прегледам), *preznojiti se* (изпотя се) и т.н. Действие, което се извършва до края на някакъв период, докато е необходимо: *preživeti* (преживея), *pretrpeti* (претърпя), *preboleti* (оздравея);

прежаля), *preležati* (преболедувам на легло) и т.н. Значение на промяна или на действие, повторено по друг начин, имат *preraditi* (преработя), *prekrojiti* (прекроя), *preurediti* (преустроя), *preudati se* (омъжа се повторно) и т.н. Както и при прилагателните (виж 16.2) може да има значение 'previše' (прекалено много), напр. *prepuniti* (препълня), *pretrpati* (претъпча), *preceniti* (искам прекалено висока цена), *presoliti* (пресоля), *prejesti* (преям) и т.н.

pred-

16.3.13. Префиксът *pred-* рядко има пространствено значение, и то предимно преносно, напр. *predstaviti* (представя), *pretpostaviti* (предложа), *predsedavati* (председателствам) и т.н. По-често има темпорално значение: *predosetiti* (предусетя), *predvideti* (предвидя), *prethoditi* (предшестввам), *predstojati* (предстоя), *pretplatiti se* (абонирам се) и т.н.

pri-

16.3.14. Префикс *pri-*: пространствено значение в *približiti* (приближа), *primaći* (приближа), *privući* (привлека), *prići* (приближа) (*pri-* + *ići*) и т.н. Подобно е значението на свързване в *prilepiti* (прилепя), *privezati* (привържа), *prišiti* (пришия), *prikucati* (прикрепя с гвоздеи) и т.н. Значение на непълно или ограничено по време действие има в *pridržati* (поддържа малко), *prитvoriti* (притворя), *pričekati* (почакам), *pričuvati* (попазя малко), *prileći* (полегна; прилегна) и т.н. Виж 15.5.3.8.

pro-

16.3.15. Префикс *pro-*: пространствено значение съответства на предлога *kroz*, напр. *provući* (провра, прекарам) (*kroz nešto* (през нещо)), *pronetiti* (разпространя),

proći (мина, премина) (*pro-* + *ići*), *protrčati* (протичам, мина разстояние с тичане), *proviriti* (надникна) и т.н. Оттук се появява и в глаголи, които означават правене на дупка, отвор, като напр. *probiti* (пробия), *probušiti* (пробия), *probosti* (пробода), *prorezati* (прорежа) и т.н. Ингресивно значение (начало на действие) има в много глаголи, като напр. *proraditi* (проработя), *prohodati* (проходя), *progovoriti* (проговоря), *propevati* (пропея), *progledati* (прогледам) и т.н. Значение на цялостно, изчерпателно извършване на действието се явява в *proučiti* (проуча), *pročitati* (прочета), *proživeti* (преживея, изживея), *propatiti* (претегля, изстрадам), *promrznuti* (измръзна) и т.н. Чиста перфективизация има в *probuditi* (пробудя), *produžiti* (продължа), *proliti* (пролея), *prokleti* (прокълна) и други глаголи.

raz-

16.3.16. Префикс *raz-*⁷⁰: първоначалното пространствено значение би било движение в различни посоки от центъра, както в *razvući* (разтегля, разтегна), *razdati* (раздам), *rasterati* (разгоня), *razići se* (разотидем се), *razbežati se* (разбягаме се) и т.н., откъдето се появява и разделянето, раздробяването на някакво цяло на части, както в *razbiti* (разбия, разделя на части), *rasturiti* (разтуря, разпусна), *rastaviti* (разглобя), *razdvojiti* (разделя), *rastrgnuti* (разкъсам), *raskinuti* (прекъсна, преустановя) и т.н.

70 *Raz-* е подложен на същите фонетични промени, както *iz-* (виж по-горе), следователно има алломорфи *ras-* като в *rastopiti* (разтопя, разтворя), *raš-* като в *raščešljati* (разреша), *ra-* като в *raseći* (разсека, разрежа), *raširiti* (разширя, разпространя), *ražalostiti* (наскърбя), *raza-* в множество глаголи с две съгласни в началото на основата, като *razaznati* (разпознава), *razaslati* (разпратя), *razabrati* (проумея) и т.н.

Пораждането на някакво настроение у хората се изразява с глаголи като *razveseliti* (развеселя), *ražalostiti* (наскърбя), *razbesneti* (разбеснея), *razljutiti* (ядосам) и т.н., а причиняване на някакво състояние в одушевени и неодушевени обекти – с глаголи като *raspaliti* (разпаля), *rashladiti* (разхладя), *razbuditi* (разбудя), *raščistiti* (разчистя) и подобни. Премахване на някакво действие или неговата противоположност означават глаголи като *razuveriti* (разубедея) (срещу *uveriti* (убедея)), *razočarati* (разочаровам) (срещу *očarati* (очаровам)), *razgraditi* (разруша) (\neq *sagraditi* (построя)), *razmrsiti* (разплета) (\neq *zamrsiti* (заплета, объркам)) и други. Виж 15.5.3.7.

s(a)-

16.3.17. Префикс *s(a)*⁷¹: Основното значение е свързване, свойствено за предлога *s(a)* с инструментал, напр. *skupiti* (събера), *sabirati* (събирам), *svezati* (свържа), *sliti* (слея; отлея), *srasti* (срасна), *sastati se* (срещна се) и т.н. От употребата на предлога *s(a)* с генитив произлиза значението на отделяне (аблативно), напр. *svučiti* (съблека), *skloniti* (скрия), *zbaciti* (сваля), *smaknuti* (сваля; екзекутирам), *sjahati* (сляза от кон) и т.н. Различни видове деструктивни действия се изразяват с глаголи като *slomiti* (счупя), *smrviti* (раздробя), *zdrobiti* (раздробя), *samleti* (смеля), *zgnječiti* (смачкам), *spaliti* (изгоря, опожаря) и т.н.

71 *S-* се озвучава пред звучни съгласни, напр. *zbaciti* (сваля). Подългата форма *sa-* се появява задължително пред *s*, *š*, *z*, *ž*, напр. *saseći* (съсека; изсека), *sašiti* (съшия; ушия), *sazidati* (съзидам; иззидам), *saživeti se* (свикна, привикна), а често и пред основи с различно начало, като *sačekati* (почакам), *sagoreti* (изгоря), *sahraniti* (погреба), *saopštiti* (съобщя). Някои глаголи се появяват и в двете форми, напр. *skupiti* и *sakupiti* (събера), *svladati* и *savladati* (овладея; надвия).

Само за перфективизация служи в *svršiti* (свърша), *sačuvati* (съхраня, запазя), *sakriti* (скрия), *smiriti* (успокоя), *zgrejati* (сгрея, стопля) и други глаголи. Виж и 15.5.3.6.

u-

16.3.18. Префикс *u-*: пространствено значение в глаголите *uneti* (внеса; въведа) (*u nešto* (в нещо)), *ubaciti* (вмъкна), *investi* (въведа), *uliti* (налея в), *useliti* (настаня в жилище) и т.н., както и в непреходните глаголи *ući* (вляза) (*u- + ići*), *upasti* (нахлуя), *uskočiti* (скоча в), *utrčati* (вляза тичешком) и т.н. От различен произход (от старославянския предлог *ou*) са глаголите, които означават агесивно действие като *ubiti* (убия), *ukloniti* (отстраня), *udaviti* (удуша), *ugušiti* (задуша), *ugasiti* (угася) и т.н., и някои непреходни, които означават изчезване, напр. *umreti* (умра), *uginuti* (загина; изчезна), *umaći* (изплъзна се, избягам), *ivenuti* (увехна). Има множество глаголи, в които *u-* означава само завършено действие: *uraditi* (направя), *učiniti* (извърша), *upitati* (попитам), *umiriti* (успокоя), *ugrejati* (затопля, загрея), *uslediti* (последвам, настъпя) и т.н. Многобройни са и ПСП, за които виж 15.5.3.2.

u-

16.3.19. Префикс *uz-*⁷²: пространственото значение е движение нагоре, както в *uzdići* (издигна, повдигна), *uzjahati* (яхна, възседна), *ustrčati* (изтичам нагоре), *uzleteti* (литна нагоре, излетя), *uspuzati se* (изпълзя нагоре, изкатери се) и т.н. Добавен към глаголи, които означават някакво живо, неспокойно действие, *uz-* показва начало на действието: *uzburniti* (разбуня; разтревожа), *uzvitlati*

72 *Uz-* става *us-* пред беззвучни съгласни, а удължена форма *uza-* има само в два по-обичайни глагола - *uzabrati* (откъсна плод) и *uzavreti* (завря, кипна).

(завихря), *uskomešati* (развълнуват се, за голям брой хора), *uzdrmati* (разклатя), *ushodati se* (започна да ходя нагоре-надолу), *uzmuvati se* (раздвижа се, разтичам се) и т.н. Глаголите *ustrebat* (потрябва, дотрябва) и *uzmoći* (смогна, успея) в езика на литературата се употребяват само в сегашно време със значение на футурум екзактум (виж 9.7.6): *ako ustreba* (= *ako bude trebalo* (ако трябва)), *kad uzmognem* (= *kad budem mogao* (когато успея)) и подобни.

16.4.20. Глаголи с два префикса. - Към глагол, който вече има префикс, може да се добави още един, напр. *trpati* (тъпча) → *natrpati* (натъпча) → *prenatrpati* (претъпча). Най-често това става с префиксите *iz-* и *po-* с дистрибутивно значение, напр. *iz-o-pijati se* (за голям брой хора, които са се напили) или *po-sa-krivati* (да скрия много неща едно след друго). Освен тези, съществуват доста глаголи, които са получили и двата префикса едновременно, а чието значение трябва да се научи поотделно за всеки от тях. Такива са *od-u-stati* (откажа се), *pret-po-staviti* (предположа), *o-pre-deliti* (определя), *s-po-taknuti* (препъна), *ras-po-rediti* (разпределя) и други.

По изключение, при глаголите с дистрибутивно значение могат да се появят и **три** последователни префикса, напр. *is-po-raz-bolevari se* (изпоразболеят се) (усилване от *porazbolevari se* = *razboleti se jedan za drugim* (разболеят се един след друг)).

16.4. НАРЕЧИЯ С ПРЕФИКСИ

Наречията най-често имат префикс, ако са възникнали от прилагателни с префикс, напр. *bez-dušno* (бездушно) от *bez-dušan* (бездушен). Истинска префиксация на наречията

срещаме само в малък брой думи, обикновено със същите префикси, които видяхме при прилагателните.

ne-

ne-: отрицание в *nerado* (неохотно), *nemalo* (немалко), *neretko* (нерядко), *nedugo* (недълго).

po-

po-: смекчава значението на наречието в *podosta* (множко), *potalo* (до известна степен), често в сравнителна степен (*poviše* (повечко, доста), *pobliže* (по-точно), *podalje* (малко по-далеч)) или превъзходна степен (*ponajviše* (най-вече, най-много)).

pre-

pre-: със значение 'suviše' в *premallo* (прекалено малко), *premnogo* (прекалено много), *previše* (прекалено много), *preblizu* (прекалено близко) и т.н.

prek(o)-

Специфично значение имат префиксите **prek(o)-** в *prekjuče* (оня ден) 'pre dva dana, dan pre jučerašnjeg' (преди два дена, денят пред вчерашния), *prek(o)sutra* (в други ден) 'kroz dva dana, dan posle sutrašnjeg' (след два дена, денят след утрешния) и днес редкият *nak(o)* в *nakjuče* (по-оня ден) 'pre tri dana' (преди три дена), *nak(o)sutra* (в по-други ден) 'kroz tri dana' (след три дена).

